

ZAMERANÉ NA PREDŠKOLSKÉ VZDELÁVANIE RÓMSKYCH A ĎALŠÍCH SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÝCH DETÍ

Medzinárodná organizácia OSN pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO) venuje otázkam kvality vzdelávania zaslúženú pozornosť. Výchova a vzdelávanie v členských štátoch UNESCO v zmysle šiestich základných podmienok iniciatívneho programu UNESCO nazvaného *Education for All* (Vzdelávanie pre všetkých) rešpektujú niekoľko dôležitých podmienok. Medzi ne patrí napríklad skvalitnenie vzdelávania detí predškolského veku, zvýšenie úrovne vzdelávania a zručností mládeže a mladých ľudí, väčší dôraz na rovnosť príležitostí pre chlapcov i dievčatá, ale aj riadne ukončenie povinnej školskej dochádzky či odstránenie negramotnosti detí i mladých dospelých (týka sa to najmä rozvojových krajín). Základnou podmienkou však je celkové zvýšenie kvality vzdelávania detí, mládeže i dospelých v rámci programu celoživotného vzdelávania.

Je pochopiteľné, že UNESCO kladie veľký dôraz najmä na vzdelávanie detí predškolského a raného školského veku. Veď najmä v tomto období sa rozvíjajú rozumové schopnosti a psychické funkcie dieťaťa, akými sú pamäť a reč, prebieha socializácia. Mnohé odborné skúsenosti potvrdzujú, že stimulácia vývinu môže veľmi priaznivo napomôcť úspech detí vo všetkých uvedených oblastiach. Deti z málo podnetného a sociálne znevýhodneného rodinného prostredia môžu postupovať oveľa rýchlejšie, ak sa dlhodobo a systematicky zúčastňujú cielenej výchovy v predškolskom zariadení. Rozširuje sa ich slovná zásoba a komunikačné zručnosti vo vyučovacom jazyku, poznanie, informovanosť, spôsobilosti a skúsenosti. Je reálny predpoklad, že deti takto môžu dosiahnuť úroveň vývinu porovnateľnú s ostatnými pri zaškolení, čím sa zvyšuje pravdepodobnosť úspešného štartu školskej dochádzky. Ďalší úspešný postup vo vyšších ročníkoch školskej dochádzky je však závislý aj od osobnostných vlastností, postojov a motivácie, hodnotovej orientácie a od ďalších faktorov.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave (VÚDPaP) sa už takmer dve desaťročia odborne zaoberá skúmaním vývinu detí zo sociálne znevýhodneného

prostredia, ako aj deťmi z rôznych marginalizovaných skupín. Svoje výsledky pretavil do účinnej dlhoročnej spolupráce so svetovou organizáciou pre rozvoj vzdelania, vedy a kultúry – UNESCO. Na rokovania Generálnej konferencie UNESCO sa od roku 2005 v Paríži sústavne predkladali rezolúcie (za podpory minimálne ďalších 10 – 12 štátov Európy) týkajúce sa podpory vzdelávania rómskych detí. Okrem toho sa v spolupráci so Sekciou pre výchovu a vzdelávanie SK UNESCO v období rokov 2005 – 2011 pod záštitou a podporou UNESCO organizovali tri významné medzinárodné konferencie:

- v r. 2005 medzinárodný seminár v spolupráci so Sekciou výchovy a vzdelávania SK UNESCO, podporený z Participačného programu UNESCO, nazvaný *Quality Education for Children from Socially Disadvantaged Settings* (Kvalitné vzdelávanie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia);
- v r. 2008 medzinárodná konferencia v spolupráci so Sekciou výchovy a vzdelávania SK UNESCO nazvaná *Equal Access to Quality Education for Children from Socially Disadvantaged Settings* (Rovnaký prístup ku kvalitnému vzdelaniu detí zo sociálne znevýhodneného prostredia);
- v r. 2011 medzinárodná konferencia v spolupráci so Sekciou výchovy a vzdelávania SK UNESCO nazvaná *Respecting Cultural Diversities in Quality Education of Socially and other Disadvantaged Children* (Rešpektovanie kultúrnych rozmanitostí v kvalitnom vzdelávaní sociálne a inak znevýhodnených detí).

V pláne činnosti VÚDPaP na roky 2013 – 2014 sú zakotvené (okrem iných) aj úlohy, ktoré sa dotýkajú sociálne či inak znevýhodnených detí.

Prvou je *Centrum pre rozvoj inkluzívneho vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia v regióne Strednej a Východnej Európy*. Ide o priebežné budovanie virtuálneho centra s medzinárodnou pôsobnosťou zabezpečujúceho formou networkingu, internetovej a emailovej komunikácie) metodické, výskumné, informačné, publikačné, poradenské a konzultačné služby v regióne Strednej a Východnej Európy. Centrum budované pri VÚDPaP-e je zamerané na pomoc pedagogickým a psychologickým pracovníkom pri inkluzívnom vzdelávaní žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného prostredia a rómskych žiakov. Úzko spolupracuje s UNESCO a jeho subsidiárnymi orgánmi (napr. IBE) formou medzinárodných projektov, konferencií a podobne.

Ďalším projektom je príprava *metodickej príručky pre školských mediátorov / rómskych asistentov učiteľa*, ktorá im má pomáhať pri inkluzívnom vzdelávaní žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného prostredia. Materiál bude vychádzať z hlavnej línie záväzných smerníc domácich školských dokumentov, zosúladených s úlohami Rady Európy ako aj UNESCO, IBE a ďalších vzdelávacích inštitúcií.

Je všeobecne známe, že prevažná väčšina rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia prichádza do školy priamo z rodiny bez akejkoľvek predškolskej prípravy. Dá sa povedať, že situácia je dnes nepriaznivejšia ako pred dvomi desaťročiami. Jedným z hendikepov detí je ich nedostatočná socializácia v oblasti hygienických návykov, sebaobslužných činností, základných komunikačných zručností v novom prostredí – v škole, s neznámymi dospelými. Veľkou prekážkou v počiatkoch školského obdobia je jazyková bariéra (slabé alebo žiadne ovládanie vyučovacieho jazyka), odlišné dispozície temperamentu, odlišný spôsob rodinnej výchovy, ktorá má v popredí iné hodnoty než v majorite (napr. absencia zamerania na budúcnosť, elementárnych návykov na systematickú činnosť, malá trpezlivosť, nízka koncentrácia pozornosti, nedostatky v drobných motorických spôsobilostiach a pod.). V mnohých štúdiách (napríklad Farkašová, 2011; Hannelová, 2007; Dočkal, Kopčanová, Farkašová, 2007; Kopčanová, 2008) ale aj vo výsledkoch OECD-PISA (2006) sa dokázalo, že deti, ktoré nemali počas svojho predškolského veku dostatok sociokultúrnych stimulov, museli neskôr v škole čeliť mnohým ťažkostiam.

Skutočnosť, že s uvedeným problémom zápasia aj ďalšie krajiny v regióne Strednej a Východnej Európy, inšpirovala pracovníkov VÚDPaP-u v spolupráci s členmi Sekcie pre výchovu a vzdelávanie SK UNESCO, aby vypracovali projekt zameraný na vyškolenie vybranej skupiny učiteliek, ktoré po absolvovaní medzinárodného tréningového programu budú môcť účinkovať ako multiplikátorky získaných zručností, t. j. realizovať ďalšie vzdelávacie tréningy pre učiteľky, matky a deti v príslušných európskych krajinách. Výsledkom by mala byť úzka spolupráca školy a rodiny pri stimulovaní školskej pripravenosti rómskych a ďalších znevýhodnených detí a ich úspešnejšia inklúzia do výchovno-vzdelávacieho procesu.

Projekt prostredníctvom učiteliek a matiek rómskych detí sa uskutočnil v prvom septembrovom týždni školského roku 2013/2014 a zúčastnilo sa ho 26 pedagógov z desiatich krajín Európy. Okrem Slovenskej a Českej republiky to boli kolegovia z Bulharska, Srbska, Maďarska, Rumunska, Ukrajiny, Bosny a Hercegoviny, ale aj Nemecka a Francúzska.

Výcvikový program pozostával z prednášok prizvaných odborníkov, ukážok konkrétnych úspešných projektov uskutočnených v rôznych krajinách Európy, ale aj praktickej časti – metodického usmernenia stimulácie detského vývinu. Za týmto účelom bola vytvorená metodická príručka, ktorá bola spolu so súborom pracovných listov preložená až do šiestich jazykov, čo našim zahraničným kolegom umožní okamžite využívať metodické materiály v príslušnej krajine a tiež poskytnúť metodiku v rómskom jazyku priamo rómskym matkám. V súčasnej dobe teda existuje okrem slovenskej a českej verzie aj anglická, bulharská, maďarská a rómska metodická príručka. Preklad do ďalších jazykov zabezpečili skúsení pedagógovia a psychológovia, ktorí sa vo svojej práci zaoberajú teoreticky i prakticky deťmi v predškolskom veku. Napríklad rómsky preklad urobil známy bulharský lingvista **Christo Kjučukov**, ktorý sa pokúsil vytvoriť „univerzálny“ rómsky jazyk, hoci naše skúsenosti hovoria, že Rómovia v každej krajine prispôbujú svoju rómčinu jazyku príslušného národa či miestnemu dialektu. Napriek tomu veríme, že aj táto pomôcka prispeje k zdokonaleniu zručností rómskych matiek v príprave svojich detí na vstup do školy.

V našom príspevku chceme oboznámiť čitateľov časopisu *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* s prezentáciami kľúčových rečníkov, ako aj s niektorými vybranými príspevkami kolegov z krajín s vyšším percentom populácie rómskeho etnika .

S veľkým záujmom prijali účastníci výcvikového programu vystúpenie **dr. Zorice Trikičovej** zo Srbska. Zorica Trikičová je programová riaditeľka a koordinátorka siete *Rómske deti v ranom veku*, ktorú do radov svojich expertov nedávno prijalo medzinárodné združenie ISSA – International Step by Step Association (Medzinárodné združenie Krok za krokom). Pôvodným povoláním je psychologička. Zorica Trikičová vyzvala účastníkov na vytváranie vzájomnej dôvery a partnerstva medzi učiteľkami materskej školy a **rómskymi matkami**. Zdôraznila, že vlastne všetci rodičia by sa mali stať **rovnocennými partnermi** materských škôl, nakoľko rodič je ústredný pomocník pri vzdelávaní dieťaťa. Dôraz pritom kládla na individuálny prístup ku každému rodičovi. Uviedla, že výsledky výskumov prinášajú signifikantné dôkazy o tom, že spoločná podpora predškôlaka prispieva k zlepšeniu blaha dieťaťa a je užitočná pre všetkých zúčastnených – deti, rodičov, vychovávateľov, pedagógov, úrady, aj spoločnosť. Zapojenie rodičov do prípravy dieťaťa na školu je podľa nej kľúčovým krokom k sociálnej inklúzii všetkých skupín v spoločnosti, osobitne marginalizovaných a sociálne znevýhodnených, pretože tam sa vytvárajú kontakty jej členov s majoritnou spoločnosťou a tam prichádza k

očakávanej socializácii. Ak chceme byť úspešní, musíme chápať zapojenie rodičov **ako proces**, nakoľko jeden model nemusí vyhovovať všetkým, čo si vyžaduje nekonečnú energiu a snahu, ako aj jasne definované vízie, politiku a celkový rámec spolupráce. Zdôraznila najmä rolu matky vo výchovnom a vzdelávacom procese dieťaťa. Napriek tomu, že ženy sú v marginalizovaných a chudobných spoločnostiach v najhoršej pozícii, najzraniteľnejšie, nevzdelané a chudobné, predsa len, ako základné poskytovateľky starostlivosti o deti, majú najväčší vplyv na ich prežitie, rast, rozvoj, výsledky a úspech v živote.

Ďalší z kľúčových rečníkov – lingvista **doc. dr. Christo Kjučukov, CSc.** vo svojom vystúpení priniesol výsledky pilotnej štúdie o jazykovom vývine rómskych detí. Uviedol, že všeobecne je pre väčšinu detí vo veku 8 – 16 mesiacov charakteristické skôr porozumenie ako slovná produkcia. Platí to aj o rómskych deťoch, čo potvrdzujú aj výsledky jeho štúdie. V danom veku skutočne chápu oveľa viac, než produkujú. Avšak vo veku 18 – 36 mesiacov ich slovník výrazne vzrastie až predstihne slovník detí, ktoré hovoria ďalším jazykom okrem materinského. Ich slovník sa blíži k maximu slov, ktoré zahŕňa CDI (Communication Development Inventory – dotazník komunikačného rozvoja od autora MacArtura Batesa), ktorým sa skúma rozvoj slovníka kojencov a batoliat. Ch. Kjučukov použil vlastnú (rómsku) verziu uvedeného dotazníka a zistil, že rómske deti v útlom veku zvládli vyprodukovať až 440 z celkových 670 slov uvedených v 2. vydaní dotazníka. Výsledky jeho ďalšieho výskumu dokázali, že s postupujúcim vekom nadobúdajú deti schopnosť chápať rozličné gramatické kategórie, čo je dôležité aj pre ich ďalší kognitívny vývin. Zistil, že čím lepšie deti zvládnu gramatiku svojho materinského jazyka, tým viac vedomostí získajú o svete. V závere svojho vystúpenia zhrnul, že získané údaje nás plne presvedčujú o tom, že aj rómske deti vyrastajúce v rodinách s veľmi nízkym socioekonomickým statusom, môžu vďaka bohatému jazykovému prostrediu v rodine a spoločnosti dosiahnuť univerzálny rozvoj slovníka a gramatiky, podobný deťom hovoriacim ďalšími európskymi jazykmi.

Veľmi zaujímavú prednášku predniesol prítomným pedagógom aj tretí vyžiadaný rečník – **dr. Christian Brüggemann** z Nemecka, ktorý pred niekoľkými rokmi pôsobil v rámci svojho študijného pobytu v regionálnom centre UNDP v Bratislave. Tu sa zapojil do veľkého regionálneho výskumu o živote Rómov v Európe, ktorý finančne podporili UNDP spolu s Radou Európy a Svetovou bankou. Okrem iných tém spracoval aj štúdiu týkajúcu sa vzdelávania Rómov (*Roma Education in Comparative Perspective*), ktorú účastníci výcvikového programu získali

v elektronickej podobe do svojej teoretickej študijnej výbavy ako jeden z ďalších zdrojov na pomoc a skvalitnenie vlastnej pedagogickej práce. Christian Brüggemann sa vo svojej prednáške zaoberal otázkami rómskej kultúry, ktorá je podľa neho veľmi dynamická a sústavne sa mení. Uviedol veľa pozoruhodných informácií získaných citovaným výskumom. Medzi najzaujímavejšie patrí napríklad aj zistenie, že medzi krajiny s najnižším počtom detí zaradených do materskej školy patria Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora a Moldavsko. Ide o krajiny s vysokým počtom rómskych občanov. A často práve tu prichádza k porušovaniu ľudských práv. Podľa neho Rómovia sú stigmatizovaní okrem iného aj preto, lebo nemajú svoj oficiálny akademický jazyk.

Jeho slová potvrdili aj účastníčky z Bosny a Hercegoviny – **Alma Djulićová** a **Danica Mojićová**. Vo svojich príspevkoch uviedli, že ak má bežná rodina zo svojho rodinného rozpočtu (ktorý sa pohybuje priemerne v rozpätí od 250 do 400 eur) vydať až 80 eur za školné na jedno dieťa, je pochopiteľné, prečo sa Bosna a Hercegovina nemôže pýšiť veľkým počtom detí zaškolených do MŠ, nehovoriac o chudobe, ktorá sa týka väčšiny rómskych, ale i nerómskych rodín.

Najlepšie výsledky vo vzdelávaní detí predškolského veku má Maďarsko, kde je zaškolených až 74 percent rómskych detí a 97 percent detí majoritnej populácie. O pozitívnych výsledkoch pedagogickej práce s rómskymi a sociálne znevýhodnenými deťmi referovala vychádzajúc z vlastných skúseností aj maďarská učiteľka **Zita Buhala**.

Je na škodu veci, že Slovensko, ktoré kedysi patrilo medzi krajiny s najvyššou návštevnosťou detí v MŠ, sa posunulo na nižšie priečky. Podľa výskumu UNDP je dnes v MŠ zaškolených iba 53 percent nerómskych a len 24 percent rómskych detí.

Veľa sa diskutovalo aj o problematike špeciálnych škôl a inklúzie. Ako uviedol Ch. Brüggemann (2012), v polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia sa začala v školstve intenzívnejšie podporovať inklúzia, ale súčasne, žiaľ, ako ukazujú výsledky výskumu, vzrástla aj segregácia. Napríklad v Bulharsku a na Slovensku je až 34 percent rómskych detí vzdelávaných v segregovaných školách. V Maďarsku, Srbsku, Chorvátsku, ale najmä v Českej republike (17 percent) a na Slovensku (11 percent) je tiež veľký podiel detí navštevujúcich špeciálne školy. Štúdiá, ktorú urobilo UNDP, Svetová banka a Európska komisia preto vyzýva členské štáty Európskej únie, aby v zmysle požiadaviek Strategického rámca EÚ pre Rómsku integráciu

- zabezpečili lepší prístup detí ku vzdelávaniu a povinnému ukončeniu školskej dochádzky,

- rozšírili prístup ku vzdelávaniu a starostlivosti o deti už v ranom školskom veku,
- znížili počet žiakov, ktorí predčasne opúšťajú školu bez ukončenia povinnej školskej dochádzky,
- podporili sekundárne a terciárne vzdelávanie,
- odstránili diskrimináciu a segregáciu (An EU Framework..., 2011, s. 5-6).

O vzdelávaní rómskych detí v Rumunsku hovorili vo svojom spoločnom vystúpení **Viorica Predová** z rumunského Ministerstva školstva a **Lucretia Balutá**, pracovníčka národnej komisie UNESCO. Referovali o opatreniach, ktoré boli v posledných rokoch zavedené. Patrí medzi ne napríklad: zlepšenie koncepcie starostlivosti o deti v ranom veku s dôrazom na predškolské vzdelávanie, zmena štruktúry povinného vzdelávania, zmena koncepcie učebných osnov (80 percent povinné učebné osnovy a 20 percent voliteľné, určené príslušnou školou) kontinuálny výcvik učiteľov zameraný na skvalitnenie vzdelávacieho procesu, decentralizácia školy so zameraním na vytváranie možností väčšej účasti rodičov na živote školy a tiež financovanie per capita, ktoré by malo pomôcť najmä zefektívniť a skvalitniť celý systém, ako aj priniesť viac investícií školám so znevýhodnenými žiakmi. V záujme zlepšenia sociálnej ochrany žiakov zo znevýhodneného prostredia bola žiakom z izolovaných komunít poskytnutá autobusová doprava, podpora a poskytnutie školských pomôcok pre žiakov z rodín s nižším socioekonomickým zázemím, či poskytnutie mlieka a koláčov deťom od predprimárnej, primárnej až ku gymnaziálnej úrovni vzdelávania. Rumunské Ministerstvo školstva s podporou UNICEF realizuje vzdelávacie kurzy pre učiteľov a každoročne vyškolí v rómskom jazyku, histórii a kultúre približne 50 – 60 učiteľov. Stará sa aj o vyučovanie v rómskom jazyku, podporuje bilingválne vyučovanie (rómsko-rumunské, maďarsko-rómske a pod.) V Rumunsku sa rozvíjajú aj Centrá pre inkluzívne vzdelávanie, ktoré sa starajú o školských mediátorov, asistentov učiteľov, logoterapeutov, školských psychologov, výchovných poradcov atď.

Ďalší príklad dobrej praxe prezentoval kolega **Dalibor Nakić** zo srbskej Základnej školy Jovana Popoviča v Kruševaci. Projekt, ktorý začal v roku 2010 a končí v roku 2013 sa týkal inklúzie rómskych žiakov do systému vzdelávania. Vďaka podpore, ktorú im poskytol Rómsky vzdelávací fond sídlia v Budapešti, ale aj koordinácii aktivít troch srbských ministerstiev – školstva, zdravotníctva, práce a sociálnych vecí – mal projekt skutočne široký záber. Zapojilo sa do neho 56 miestnych úradov, 10 tisíc detí, 140 základných škôl, 54 predškolských zariadení a 55 rómskych mimovládnych organizácií. Predbežné čiastkové výsledky ukázali veľa pozitív:

zlepšenie inklúzie vo vzdelávaní rómskych detí, zlepšila sa aj intersektorová spolupráca na miestnej úrovni, ako aj schopnosť miestnych inštitúcií plánovať, implementovať a monitorovať výsledky projektu.

Na vystúpenie Dalibora Nakića nadviazala bulharská kolegyňa **Monika Nikolová-Lazarová**, ktorá oboznámila prítomných s projektom financovaným z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Rozvoj ľudských zdrojov. V projekte bolo zahrnutých 120 detí zo sociálne znevýhodneného prostredia vo veku 3 – 7 rokov, ktoré z rozličných dôvodov nikdy nenavštevovali materskú školu. Cieľom projektu bolo vytvoriť podmienky pre integráciu detí rómskeho pôvodu prostredníctvom interaktívneho modelu tréningu a vzdelávania. Využité boli rôzne formy aktivít – divadlo, modelovanie z hliny, folklór a pod. Cenné je, že do aktivít boli zapojení aj rodičia a že v rámci projektu bolo 30 učiteľov vyškolených v technikách práce v multikultúrnom prostredí.

Veľmi pestrú a na obrázkové prílohy bohatú ukážku dobrej praxe priniesol mladý srbský riaditeľ predškolského zariadenia v Cukarici – **Miloš Zorica**. Uviedol príklad spojenia detí pochádzajúcich z chudobných ale i bohatých rodín, bilingválnych i trilingválnych. Počas realizácie projektu sa snažili vyhnúť nebezpečným a diskriminačným situáciám, ktoré sa však napriek tomu každý deň objavili. Preto si spoločne vytvorili poster nazvaný *Pravidlá*, ktoré boli pre deti aj dospelých záväzné. Vzápätí boli do spolupráce prizvaní aj rodičia. Výsledkom spoločného projektu bolo budovanie papierového mesta, kde si deti aj dospelí mohli vzájomne pomáhať pri zostavovaní plánu, ale aj vymýšľaní ulíc, domov, dopravy, spoločenských inštitúcií a pod. Pridanou hodnotou tejto práce bola spoločná skúsenosť a poznanie, že diverzita a životné výzvy znamenajú lepšie poznanie sveta okolo nás.

O skvalitnení vzdelávania rómskych detí na Slovensku, ako aj o realizácii vybraných projektov Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie (VÚDPaP) zameraných na pomoc pri vzdelávaní detí zo sociálne znevýhodneného prostredia podrobne referovali a celý medzinárodný výcvikový program odborne viedli výskumné pracovníčky VÚDPaP-u – **Dagmar Kopčanová** a **Eva Farkašová**, ktoré spolu s kolegyňou **Bibianou Filípkovou** spolupracovali aj na príprave *Pracovných listov pre deti*.

Kvalitné vzdelávanie detí od útleho veku zasluhuje väčšiu pozornosť nielen rodičov, učiteľov a vychovávateľov, ale aj politikov a všetkých tých, ktorí sa podieľajú na vytvorení priaznivejších podmienok pre život a vzdelávanie mladej generácie. Je veľmi dôležité, aby sa vo

všetkých krajinách nášho stredoeurópskeho regiónu zmenili prístupy vo formálnych, ale i neformálnych výchovno-vzdelávacích systémoch, a aby sa naše školy stali priateľskejšími voči deťom, ktoré vo svojom domácom prostredí nemajú dostatočné materiálne, kultúrne a sociálne podmienky pre svoj zdravý vývin.

Medzinárodný výcvikový program usporiadaný pod záštitou ministra školstva SR Dušana Čaploviča a s podporou UNESCO priniesol veľa zaujímavých podnetov do ďalšej práce so sociálne znevýhodnenými deťmi. Prítomní pedagógovia si rozšírili vedomosti o nové informácie, ocenili ďalšie inovatívne prvky v príprave rómskych a sociálne znevýhodnených detí pred ich vstupom do školy, no najmä veľmi kvitovali výmenu skúseností s kolegami z ďalších krajín stredoeurópskeho a východoeurópskeho regiónu. Prostredníctvom metodických materiálov z VÚDPaP-u získali ďalšie podnety pre prácu s rómskymi matkami a deťmi na skvalitnenie stimulácie detského vývinu rómskych a ďalších marginalizovaných detí vo svojich krajinách. Na záver výcvikového programu vypracovali odporúčania, ktoré budú odovzdané do UNESCO počas 37. generálnej konferencie v novembri 2013 v Paríži.

Dagmar Kopčanová

LITERATÚRA

- BRÜGGEMANN, C. 2012. Roma Education in Comparative Perspective. Bratislava : UNDP.
- An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020.* 2011. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. Brussels : European Commission.
- DOČKAL, V. - FARKAŠOVÁ, E. - KOPČANOVÁ, D. 2007. Výkony rómskych detí v teste SON-R 2½-7. In: SARMÁNY SCHULLER, I. (Ed.): *Metanoia – Harmónia človeka*. Bratislava : Stimul, s. 402-406. ISBN 978-80-89236-39-8
- FARKAŠOVÁ, E. (2011) Roma Children in Slovakia. In: Kopčanová (Ed.) *Respecting Cultural Diversities in Quality Education of Socially and Differently Disadvantaged Children- a special focus on Roma Children*. The Research Institute for Child Psychology and Pathopsychology, Bratislava, 2011, s. 37- 40. ISBN 978-80-970733-1-2

FENSON, L. - MARCHMAN, V. A. - THAL, D. J. - DALE, P. S. - REZNICK, J. S. - BATES. E. 2007. MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (CDIs). Second edition. Baltimore : Paul H. Brookes.

HENNELOVÁ, K. 2007. Analýza výkonov rómskych detí v teste kognitívnych schopností. In: SARMÁNY SCHULLER, I. (Ed.): Metanoia – Harmónia človeka. Bratislava : Stimul, s. 389-392. ISBN 978-80-89236-39-8

KOPČANOVÁ, D. 2008. Vzdelávanie sociálne znevýhodnených detí : rôzne formy pomoci a odbornej intervencie. In: Balvin - Vavreková a kol. (Ed.) InteRRa 6 : 27. stretnutie Hnutia spolupracujúcich škôl R : Interkulturalita a národnostné menšiny: v sociálnych, filozofických, pedagogických, kultúrnych, historických a prírodovedných súvislostiach : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 22.-23. októbra 2008 v Nitre. - 1. vyd. - Spišská Nová Ves: Hnutie R - Spiš, 2008 - 474 s. ISBN 978-80-970032-1-0